

Andrija Štampar kao institucija javne memorije i počeci muzealizacije medicine u Hrvatskoj

Stella Fatović-Ferenčić

Odsjek za povijest medicinskih znanosti HAZU, Zagreb

Silvija Brkić Midžić

Hrvatski muzej medicine i farmacije, Zagreb

SAŽETAK: Štamparove javnozdravstvene intervencije urodile su velikim pomacima na regionalnom planu, a vizija socijalno-medicinskoga djelovanja proširila se i na globalnu razinu. U jeku globalizacijskih procesa, unutar kojih su male zemlje posebno na udaru gubitka vlastitoga i autentičnoga, svega onoga što čini identitet, Štampar izrasta u ikonu preko koje se Hrvatska može nadograđivati aktiviranjem identitetskih značajki i vlastitih zasebnosti. U radu se iznosi potreba promišljanja i osnutka muzeja koji bi na primjeren način prezentirao Štamparovu ulogu i djelo te ujedno postao referentni centar Štamparova opusa.

KLjučne riječi: *Andrija Štampar; Muzej Andrije Štampara; politika sjećanja; simboli identiteta; identitet*

Andrija Štampar kao institucija javne memorije

Populacija na području Hrvatske, a i šire, prilično je osviještena elementarnim znanjem o Andriji Štamparu (1888–1958).¹ Prosječni će stanovnik znati da je bio liječnik, jedan od osnivača Svjetske zdravstvene organizacije. Svaka prosječno obrazovana osoba zasigurno će biti upućena u činjenice da je rođen i mladost proveo u Slavoniji,

¹ Ovome pridonosi i činjenica da je Andrija Štampar kao velikan hrvatske medicine i pronositelj specifične ideologije socijalne medicine i zdravstvene skrbi za sve slojeve, zastupljen i na izložbama: *Znanost u Hrvata* (autorica Greta Pifat Mrzljak), koja je održana u lipnju 1996. u Klovičevim dvorima u Zagrebu, *Andrija Štampar*, u povodu 120. obljetnice rođenja (autorica Melina Lučić), koja je održana u Hrvatskom državnom arhivu 2008., i *Ideologija Higijenskog zavoda: pisma i poruke s početka priče* (autorice Stella Fatović-Ferenčić i Sanda Milošević), koja je održana 2012. povodom proslave 90. obljetnice Higijenskoga zavoda u Splitu, kada je u auli Nastavnoga zavoda postavljena spomen-ploča utemeljiteljima javnozdravstvene djelatnosti na području Dalmacije: Andriji Sfarčiću, Andriji Štamparu i Josipu Škariću, te Škola narodnog zdravlja »Andrija Štampar« 1926.–1939. *arhitektura i sanitarna tehnika u službi napretka* (autorica Dubravke Kisić), koja je održana u Zagrebu 2014. godine.

medicinu studirao u Beču te da je obnašao službu načelnika higijenskoga odjeljenja Ministarstva narodnog zdravlja Kraljevine SHS. Svoja iskustva primjenjivao je i na različitim međunarodnim projektima, s ciljem poboljšanja općega higijenskoga stanja i zdravlja zajednice u različitim dijelovima svijeta, posebice Kini. Osviještena je i činjenica da je osnovao brojne socijalno-medicinske ustanove, posebice Školu narodnog zdravlja u Zagrebu te pokrenuo mnoge programe međunarodne suradnje na području javnoga zdravstva. Posebno se zalagao za zdravstveno prosvjećivanje širokih slojeva stanovništva, za socijaliziranu medicinu, rezultati koje su dostupni svim slojevima društva. Godine 1931. Štampar je umirovljen, no i dalje je neumorno radio, osobito na međunarodnom planu. Kao stručnjak Zdravstvene organizacije Lige naroda i Rockefellerove fondacije, predavao je na mnogobrojnim europskim i američkim sveučilištima. U službi Lige naroda u razdoblju od 1933. do 1936. boravio je u Kini, pomažući kineskoj vladi pri organizaciji suvremene javnozdravstvene službe. Obnašao je funkciju rektora Zagrebačkoga sveučilišta, dekana Medicinskoga fakulteta u Zagrebu, te redovitoga člana i predsjednika JAZU-a². Na konferenciji Ujedinjenih naroda 1946. u Londonu izabran je za prvoga potpredsjednika Ekonomskoga i socijalnoga vijeća te organizacije. Iste je godine u New Yorku izabran za predsjednika tzv. Privremene komisije, koja je obavljala ulogu Svjetske zdravstvene organizacije sve do njezina osnutka 1948., kada je Štampar predsjedavao njezinoj prvoj sjednici u Ženevi. Njegove su ideje dale pečat izradi ustava Svjetske zdravstvene organizacije³. Umro je u Zagrebu 26. lipnja 1958. godine.

Prosvjećenosti vezanoj uz lik i djelo ovog velikana hrvatske medicine pridoni niz biobibliografskih izdanja⁴ te znanstvenih i stručnih članaka,⁵ objavljenih u zemlji, a ponešto i u inozemstvu.⁶ Njemu su posvećeni i znanstveni skupovi, od kojih posebnu pozornost zaslužuju *Dani Andrije Štampara*, koji se od 2004. godine bijenalno održavaju u Slavonskom Brodu,⁷ pod pokroviteljstvom Hrvatske akademije zna-

² Grmek 1966, 13–49.

³ Dugac, Fatović-Ferenčić 2008, 709–719.

⁴ O Štamparu je do danas objavljen niz biobibliografskih publikacija: Grmek 1966; Budak 1997; Pećina, Fatović-Ferenčić 2007; Dugac 2005b; Balen, Vukovac 2006; Vukovac, Bitunjac, Aberle 2008; Dugac, Pećina 2008; Balen, Kovačić 2009.

⁵ Dugac 2005c; Dugac, Fatović-Ferenčić 2008; Fatović-Ferenčić 2008.

⁶ Adamić 1934; Hyde 1958; Dugac 2005a; Brown, Fee 2006, Dugac 2008.

⁷ U organizaciju ovoga skupa uključena je ne samo Bolnica »Dr. Josip Benčević« u Slavonskom Brodu, već i grad i Županija. Na skupovima je od 2004. do danas sudjelovalo niz znanstvenika iz različitih dijelova Hrvatske, od Dalmacije do Slavonije, te BiH, i iz različitih struka, a u izdanju Opće bolnice »Dr. Josip Benčević« Slavonski Brod te suradničkih ustanova otisnuto je i nekoliko važnih publikacija. Usporedi: Fatović-Ferenčić 2017.

nosti i umjetnosti.⁸ Tijekom 2008. godine obilježavana je 120. obljetnica njegova rođenja nizom prigodnih događaja, među ostalim i cijeli prosinački broj obljetničke godine časopisa *Croatian Medical Journal* bio je posvećen Štamparu i javnozdravstvenoj tematici te je priređen i otisnut dio Štamparova dnevnika, održano je niz predavanja i sl.

Štamparovo ime pronose naše ugledne ustanove: Škola narodnog zdravlja »Andrija Štampar«, Zavod za javno zdravstvo »Dr. Andrija Štampar«, Zdravstvena i veterinarska škola »Dr. Andrija Štampar« Vinkovci. U hrvatskim gradovima Zagrebu, Velikoj Gorici, Slavonskom Brodu, Slavonskoj Požezi, Karlovcu, Novoj Gradiški, Virovitici, Opatiji i Splitu njegovim su imenom nazvane ulice, a u nekim su mu od njih podignute biste ili spomen-obilježja, primjerice u Zagrebu, Požezi, Novoj Gradiški i Splitu. Kada govorimo o Andriji Štamparu, globalno ćemo se složiti da je zasigurno najpopularnija i najpoznatija ličnost među liječnicima i da će se tek rijetki na usputno pitanje o hrvatskim istaknutim liječnicima u prošlosti prisjetiti još kojega važnoga imena.

U ovom ćemo radu stoga odgovoriti na pitanja: koliko radimo na fiksiranju pamćenja vezanoga uz Andriju Štampara i je li to što radimo dovoljno? Na razini prvoga pitanja mogli bismo nabrajati niz simbola (biste, memorijalne ploče, imena ustanova, ulica) i praksi (održavanje simpozija, izložbi, tiskanje publikacija) koje su pridonijele popularizaciji i očuvanju sjećanja na ovoga velikana medicine i to zasigurno intenzivnije od bilo kojega drugoga predstavnika medicine na našim prostorima. Dakle, na prvo pitanje moglo bi se odgovoriti relativno opširno taksativnim nabrojanjem svih onih sadržaja koji su Štamparu u čast do sada posvećeni. S druge strane, čini se da u oblikovanju kolektivnoga sjećanja na Andriju Štampara moramo učiniti znatno više. Polazeći od činjenice da Andrija Štampar nosi potencijal preko kojega Hrvatska može prikazati svoje vrijednosti, smatramo da još uvijek nemamo dobro osmišljenu i predstavljenu Štamparovu *priču* – životopis oblikovan u prepoznatljiv *brand* naše medicine i kulture općenito. Ono što nedostaje u javnoj prezentaciji Štamparove uloge i djela jest prostor u kojem će ta priča zaživjeti s edukacijskim i komunikacijskim ciljem.

Štampar kao odrednica nacionalnoga identiteta

Što je Štampara učinilo jednom od istaknutih osoba koje su mogle utjecati na realizaciju ideje o Svjetskoj zdravstvenoj organizaciji i zacrtati njezin razvoj? Prije svega,

⁸ Osim pokroviteljstva i nazočnosti njenih predstavnika na prethodnim skupovima, Akademija je sudjelovala u organizaciji *Štamparovih dana* i preko svoje znanstvenoistraživačke jedinice *Odsjeka za povijest medicinskih znanosti*. Upraviteljice Odsjeka, prof. dr. sc. Biserka Belicza i prof. dr. sc. Stella Fatović-Ferenčić, kontinuirano su bile predsjednice i članice znanstvenoga odbora skupa. Zaklada HAZU podupirala je skup i financijski.

imao je iza sebe iskustvo pozitivne prakse na domaćem terenu. Impresivni rezultati javnozdravstvene reforme na području Jugoslavije imali su dobar odjek na međunarodnoj razini. Jugoslavija je naime bila ogledni primjer pozitivne sprege međunarodne i lokalne suradnje s izvrsnim rezultatima postignutima u kratkom vremenu. Osim Škole narodnog zdravlja, Štampar je uspio podignuti niz drugih važnih javnozdravstvenih ustanova u razdoblju između 1920. i 1925. godine, među kojima su epidemiološki instituti, bakteriološki i parazitološki laboratoriji, centri za zaštitu majke i djeteta, antituberkulozni, antivenerični i drugi dispanzeri školske poliklinike i drugo. To je s jedne strane bio uvjerljiv argument za pokušaj transplantacije sličnih projekata i na druga geografska područja, primjerice Kinu, dok je s druge strane taj rezultat u očima međunarodne zajednice oblikovao Štampara u sposobnoga čovjeka koji posjeduje potrebne kvalitete organizatora i realizatora projekata. Uza sve navedeno, Štampar je svoju poziciju neprestano koristio za širenje socijalnomedicinskih ideja te u promicanju uloge liječnika kao bitnoga nositelja ne samo medicinskih nego i socijalnih i ekonomskih promjena na lokalnoj i međunarodnoj razini. U tom smislu presudni su i određujući za Štamparov profil bili njegov odnos prema kulturi i afinitet prema humanističkim područjima⁹. Oni su ga profilirali i usmjeravali od pojedinačnoga prema općem i globalnom, a napose prema vrijednostima u okviru kojih će koncept *Zdravlje za sve* zaživjeti kao dominantan javnozdravstveni, ali i politički motiv naše suvremenosti. Činjenicu da *bolesti ne poznaju granice* danas više ne ponavlja niti jedan ozbiljan političar. Koncept *ujedinjenoga svijeta* podrazumijeva pomaganje svake pojedine zemlje u nastojanjima za ostvarenjem jednako dostupne i kvalitetne zdravstvene skrbi te najviše moguće razine zdravlja. Taj suvremeni koncept jednakosti i zdravlja u potpunosti je u suglasju sa Štamparovim temeljnim polazištima, ugrađenima i u same početke Svjetske zdravstvene organizacije¹⁰.

Sjećanje i mehanizmi pamćenja

Andrija Štampar za sobom je ostavio opsežnu dokumentaciju, materijalne i pisane spomenike, obilje raznovrsnoga materijala u zemlji i inozemstvu koji još uvijek služi kao temelj i polazište mnogim istraživanjima. Tijekom druge polovice XX. stoljeća još je bilo lako sačuvati o njemu pamćenje i na temelju usmene povijesti, jer su neki

⁹ Štampar uvida važnost uvođenja humanističkih predmeta u kurikulum Medicinskoga fakulteta te instituta koji će u medicini promicati humanističke vrijednosti. Intenzivno stoga surađuje s povjesničarom medicine Mirkom Draženom Grmekom, čiji potencijal odmah prepoznaje te ga i zapošljava u Institutu za medicinska istraživanja, gdje Grmek 1952. osniva i do 1960. vodi Odjel za povijest medicine. Taj će Odjel poslije prerasti u Institut za povijest prirodnih, matematičkih i medicinskih znanosti pri tadašnjem JAZU-u, kojemu će MD Grmek biti ravnateljem do 1963. godine. Usporedi: Dugački 2007.

¹⁰ Dugac, Fatović-Ferenčić 2008, 697–708.

od njegovih suradnika i dio članova obitelji još bili živi.¹¹ Još tada bilo je neophodno usmjeriti istraživački fokus i na onaj dio izvora koji se temelji na naraciji, svjedočanstvu i doživljaju samoga Štampara i njegovih suvremenika. Nažalost, taj važan dio usmene povijesti o Štamparu u nas nije sustavno prikupljan niti je publiciran. Nisu prikupljeni ni objavljeni dnevnički zapisi ili memoari njegovih suradnika i/ili suvremenika, premda se u suvremenoj historiografiji upravo takav segment istraživanja ističe kao vrlo koristan.¹² Nepovratno je time izgubljen onaj dio produkcije znanja o Štamparu koji je mogao biti fiksiran na video i zvučni zapis ili zabilježen u obliku intervjua. U posljednje vrijeme oralna se historija u zapadnim zemljama ističe posebice u obrazovnom procesu, pri čemu se u prikupljanje svjedočanstva metodom intervjua uključuju učenici, koji time aktivno sudjeluju u procesu upoznavanja s lokalnim naslijeđem i u oblikovanju kolektivnoga pamćenja¹³.

Podosta je vremena trebalo proći u osvješćivanju činjenice da je historija, kao znanstvena disciplina koja istražuje, uređuje, ali i propisuje znanje o prošlosti, tek jedno od mjesta proizvodnje značenja vezanih uz prošlost, tek jedno od područja kolektivnoga pamćenja. U navedenim okolnostima djelomično leži odgovor na pitanje zašto se primjerice Štamparov dnevnik nije izdao ranije. Trebalo se rasteretiti imperativa historijskih alata, povijesnih dokumenata i distance te prihvatiti različite izvore kao mjesta dragocjenoga uvida u subjektivna svjedočanstva povijesnih aktera, njihovih članova obitelji, suradnika i prijatelja. Izdavanje Štamparova dnevnika pokazalo je kako upravo takvi izvori donose upečatljivu priču o samom autoru, o njegovoj tjeskobi i ambiciji, o dvojbama i okolnostima koje su ga tjerale u svijet na putovanja, o svjedočanstvima njegovih suradnika i suvremenika u provedbi javnozdravstvenih i zdravstveno-prosvjetiteljskih akcija u sklopu fenomena koji s aspekta današnje distance možemo nazvati štamparovskom *ideologijom*. Bilo bi nužno, uza sve što je poznato i što čini temelj povijesnoga istraživanja ove ličnosti, prikupiti i dnevnik njegovih suvremenika, pisma, autobiografska, biografska i ostala svjedočanstva kako bi se historiografija o ovoj ličnosti dopunila, a osobni doživljaji i sjećanja proželi društvenim kontekstom. Sve to zajedno, uključujući i golemu i rasutu korespondenciju, može postati izvrsnim polazištem za oblikovanje priče o Štamparu i kroz muzejsku djelatnost.

Primjer Hrvatske pokazuje koliko je pitanje pamćenja i sadržaja pripovijedanih, naslijeđenih i novostvorenih sjećanja s jedne strane krhko, a s druge ima veli-

¹¹ Njegova druga supruga Desanka Ristović-Štampar nadživjela ga je deset godina, a Štamparov unuk Ivan Lukovnjak i njegov sin Boris Lukovnjak još uvijek su otvoreni za informacije o Andriji Štamparu i često nazočni na znanstvenim skupovima.

¹² Primjerice, francuski povjesničar Pierre Nora memoare, dnevnik i autobiografije naziva mjestima sjećanja, žanrom koji zadržava svoje konstante i specifičnosti i postaje zrcalom nekoga razdoblja.

¹³ Brkljačić, Prlenda 2006, 11.

ku društvenu i kulturnu važnost. Naša stvarnost vrvi primjerima kako se oblikovala politika pamćenja i u kakvom je ona suodnosu s nečim što možda možemo nazvati *službeno sankcionirano hrvatsko nacionalno sjećanje* – tj. hrvatska nacionalna povijest¹⁴. Naša povijest također vrvi primjerima o nepovratno izgubljenim segmentima prošlosti, ne uvijek stoga što je dokumentacija zagubljena ili oteta, već nerijetko i stoga što su naša nastojanja za očuvanjem kulturnih spomenika zaustavljena na razini entuzijazma pojedinaca, bez jasne i definirane nacionalne volje i strategije.

Višestrukost u pristupu istraživanja Štamparova djela

Prošlost je vrlo važna za izgradnju identiteta, no povjesničari ni izdaleka nisu jedini koji oblikuju znanje o prošlosti. Oni koji pridaju konačno značenje povijesnoj priči, sami su građani. To je dobro vidljivo i na primjeru Štampara. Tek jedan segment bavljenja Štamparom zapravo čine radovi profesionalnih povjesničara ili povjesničara medicine. Velikim su se dijelom njime bavili liječnici kojima povijest nije struka, među njima ponajprije posebno djelatnici Škole narodnoga zdravlja »Andrija Štampar«, ali i predstavnici drugih nemedicinskih struka. Neupitna je činjenica da Štamparovo djelo nadilazi domenu jedne struke, prelijevajući se iz medicine i zdravstva u arhitekturu, graditeljstvo, ekologiju, film, promidžbu, gospodarstvo, sociologiju, politiku i drugo, oblikujući specifičan svjetonazor. Kao ilustraciju navodimo izložbu Škola narodnog zdravlja »Andrija Štampar« u kontekstu arhitekture internacionalnog modernizma, postavljenu u Hrvatskom muzeju arhitekture krajem 2014. godine s ciljem posredovanja i komunikacije zdravstva i arhitekture. Koncipirana je kao dokumentarna platforma koja u nekoliko tematskih cjelina uspostavlja vezu između djelovanja Škole narodnoga zdravlja u Zagrebu i razvojne linije hrvatske moderne arhitekture u razdoblju inauguracije novoga građenja i nastupa internacionalne moderne u drugoj polovici 20-ih godina prošloga stoljeća. Predstavljeno je nekoliko važnih tema arhitektonske kulture na kojima se susreću dostignuća sanitarno-tehničke struke i arhitekture internacionalnoga modernizma: studijska putovanja inženjera Škole narodnoga zdravlja i prijenos međunarodnih iskustava novoga građenja u našu sredinu, status kulturne baštine u uvjetima borbe za podizanje sanitarnoga standarda, osobito u ruralnoj sredini, te sanacija sela kao sredstvo higijenskoga, socijalnoga, ekonomskoga i kulturnoga osvještavanja ugroženoga seljaštva te projektiranje, standardizacija i izgradnja objekata, osobito onih namijenjenih zdravstvenoj zaštiti.¹⁵ Izložbom se, među ostalim, pokazao širok raspon mogućnosti prezentacije Štamparove uloge i djela te njegov utjecaj na različite sfere našega života. I u ovoj, kao

¹⁴ Brkljačić, Prlenda 2006, 13–15.

¹⁵ Kisić 2014, 18.

i u malobrojnim dosad realiziranim izložbama, jasno se naslućuju ogroman potencijal, potreba i mogućnosti prezentacije Štamparova djela široj javnosti u budućnosti.

Štamparov model zdravstvene zaštite kao nematerijalna baština

Štamparov svjetonazor, posebice koncept preventivne zdravstvene skrbi i njezina provedba, model je koji ukazuje na osebujan segment zaštite kojem teži svaka socijalna država. Taj dio štamparovske ideologije valjalo bi zaštititi kao dio nematerijalne baštine u prezentiranju. Pozivanjem na nematerijalnu baštinu polaže se pravo na kulturu i organizira društveno polje oko toga prava. Utoliko je nematerijalna baština instrument za konstruiranje kolektiva i važan element prezentiranja nacije¹⁶. Budući da u okviru režima nematerijalne baštine postoje programi čuvanja i promidžbe, kao i mogućnost primjene specijalističkoga znanja i angažiranja stručnjaka, zajednice ih mogu koristiti kako bi se organizirale kao prostori identifikacije¹⁷.

Unatoč navedenom, uočljivo je da Štamparov koncept preventivne zdravstvene zaštite, ugrađen u našu medicinu i zdravstvenu zaštitu kao specifičan i dobro osmišljen model zaštite cjelokupne populacije, u hrvatskoj medicinskoj suvremenosti postupno gubi na snazi. Utjecajem korporacijskoga modela zdravstva, unutar kojega se zdravstvena usluga nudi na tržištu i ima svoju tržišnu cijenu, svrha i cilj zdravstva temelji se na procjeni efikasnosti i zarade, ne na procjeni zdravlja populacije. Zdravstvo sve više postaje *for-profit arena*¹⁸. Prevlast (neo)liberalističkoga ekonomskoga modela u tranzicijskim je zemljama poput naše usko povezana sa slabljenjem socijalne države. Antropologinja Sanja Špoljar Vržina, primjerice, govori o komodifikaciji svih područja života u sklopu neoliberalne matrice s dramatičnim posljedicama osobito na području zdravlja, bolesti, socijalne pravde i ekološke održivosti te zagovara da se obnovi danas toliko spominjana sintagma štamparovske medicine, no ne kao mjesto sjećanja i slavljenja, nego kao izvor novih reinterpretacija kritične štamparovske osviještenosti, toliko potrebne u današnjem uklizavanju u gipsane odljevke neoliberalne neodrživosti, posebno opasne u području zdravlja i zdravstva¹⁹.

Utoliko je važno sačuvati i brendirati naslijeđe preventivnih djelatnosti kao dijela jedinstvene medicine (zajedništva preventivnih, kurativnih i socijalnomedicinskih pristupa) u zaštiti i unaprjeđivanju zdravlja, po kojem je Hrvatska, velikim dijelom zahvaljujući Andriji Štamparu, poznata u svijetu, ponajprije u stvarnosti, ali i kao dio naše medicinske nematerijalne baštine.

¹⁶ Hafstein 2013, 53.

¹⁷ Hafstein 2013, 57.

¹⁸ Fatović-Ferenčić, Kuhar 2012, 463.

¹⁹ Špoljar Vržina 2008, 999.

Počeci muzealizacije medicinske baštine u Hrvatskoj

U ljudima oduvijek postoji potreba za identifikacijom s istaknutim ličnostima. U skladu s tim, javlja se i potreba društva za konstruiranjem mjesta u kojima će živjeti sjećanja na istaknute ličnosti. Nigdje nije toliko očito kao na primjeru muzeja da memorija baštine o kojoj oni skrbe pridonosi boljem razumijevanju sadašnjosti te oblikovanju budućnosti. Muzeji u aktivnostima koje organiziraju nude razmišljanja o odabranim aktualnim društvenim temama, pristupajući pritom s opće razine, a rezultat je podizanje razine kulture i obrazovanja cijele zajednice. Muzeji imaju važnu ulogu u izgradnji identiteta područja u kojem djeluju, a istodobno predstavljaju mjesta dijaloga između generacija, što zajednicu čini homogenijom.

Hrvatska je zemlja s bogatom baštinom, ali s relativno malim brojem muzeja.²⁰ Mnogi muzeji još uvijek nedostaju. Primjerice, za razliku od većine razvijenih zemalja, Hrvatska još nema muzej koji bi dinamičnom izložbenom, promidžbenom i pedagoškom aktivnošću prikazivao razvoj i dosege svih područja hrvatske medicine kroz povijest. Hrvatski muzeji koji su u području znanosti najbližiji po svojim fundusima i svojoj djelatnosti jesu Hrvatski prirodoslovni muzej i Tehnički muzej u Zagrebu, no oni se tek izuzetno rijetko bave postavima iz područja medicinskih znanosti. U sklopu pojedinih sveučilišnih ustanova (Medicinski, Veterinarski, Farmaceutski fakultet i dr.) postoje zbirke koje imaju izložbenu aktivnost vezanu za edukaciju studenata i nisu otvorene za javnost. I unutar znanstvene zajednice slaba je informiranost o postojanju takvih zbirki, mnoge zbirke su se rasule i ugasile, a pojedini eksponati propali. Rjeđi su primjeri kontinuirane brige za sveučilišne znanstvene zbirke koje su sustavno prikupljane, inventarizirane, popraćene bogatom dokumentacijom i čuvane na odgovarajući način. Tako medicinske zbirke te ostavštine vezane uz istaknute medicinske osobnosti i dalje potpuno neprimjereno ostaju zabačene u pojedinim zavodima i nedostupne široj javnosti.

To je bio razlog za pokretanje inicijative za osnivanje Hrvatskog muzeja medicine i farmacije pri Hrvatskoj akademiji znanosti i umjetnosti u Zagrebu, gdje je u Odsjeku za povijest medicinskih znanosti već više od 50 godina pohranjena Zbirka za povijest medicine i farmacije. Nastala je objedinjavanjem građe dviju zbirki: Zbirke za povijest farmacije, koja se počela formirati 1937. godine i koja je prerasla u Zbirku Instituta za povijest farmacije, te zbirke Muzeja za povijest zdravstva, osnovanoga 1944. pri Zboru liječnika Hrvatske. Šezdesetih godina prošloga stoljeća građa obaju muzeja prešla je u vlasništvo Odsjeka za povijest medicinskih znanosti HAZU, gdje se čuva i danas. Odsjek za povijest medicinskih znanosti HAZU jedinstvena je institucija na području Hrvatske koja se profesionalno bavi istraživanjem medicin-

²⁰ Šola navodi da su razlozi tomu mnogobrojni, ponajviše u činjenici da se muzeji u nas još uvijek tretiraju kao potrošnja (Šola 2014, 145).

ske baštine, te je zbirka materijalne kulture koja se čuva u sklopu ove ustanove važna sastavnica Odsjeka, s kojim čini logičnu i nedjeljivu cjelinu. Zbirka je nastajala tijekom XX. stoljeća, uglavnom entuzijazmom ljekarnika i liječnika, pripadnika starije generacije medikohistorika, zainteresiranih za dokumentiranje razvoja medicine, farmacije i zdravstvene kulture Hrvatske. Među njima ističemo tek najistaknutija imena: mag. pharm. Hrvoje Tartalja, prof. dr. Lavoslav Glesinger, prof. dr. Mirko Dražen Grmek, prof. dr. sc. Biserka Belicza. Zbirka sadržava oko 2000 raznovrsnih predmeta, oko 6000 knjiga, 50 kutija fotografija i mnoge ostavštine (primjerice ostavština Farmaceutskoga društva Hrvatske uključuje zbirke mag. pharm. Hinka Brodjovina, prof. dr. Julija Domca, obitelji Eugena Viktora Felleri i dr.). Medicinska građa iz ostavština hrvatskih liječnika uključuje donacije obitelji Dürriegl, Durst, Dogan, Špišić, Florschütz, Wickerhauser, Jagić, Thaller, Vidaković, Kogoj, Boić i dr. Najstariji muzejski eksponati vuku podrijetlo iz XVI. stoljeća. Do sada su predmeti ove zbirke poslužili u ostvarenju niza izložbi koje su priređivali uglavnom povjesničari medicine i farmacije. Potreba za osnutkom jedinstvene ustanove koja bi na adekvatan način prezentirala razvoj medicinskih struka sve je više izlazila na vidjelo.

Inicijativu upraviteljice Odsjeka za povijest medicinskih znanosti HAZU, prof. dr. sc. Stelle Fatović-Ferenčić, i Razreda za medicinske znanosti HAZU o osnutku Muzeja podržalo je i Predsjedništvo Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti na svojoj sjednici u lipnju 2006. godine te je donijelo odluku da se utemelji Nacionalni muzej za povijest medicine i farmacije. Taj je prijedlog u više navrata potvrđivan, a 16. svibnja 2011. u Razredu za medicinske znanosti pod vodstvom akademika Marka Pećine – aktualnoga tajnika Razreda – održan je i sastanak Inicijalnoga odbora, na kojem je donesena definitivna odluka o pokretanju projekta. Tom je prigodom otisnut i promotivni materijal. Tijekom 2012. godine zahtjev za osnutak i registraciju Hrvatskoga muzeja medicine i farmacije upućen je Ministarstvu kulture Republike Hrvatske. Rješenjem Ministarstva kulture RH o postojanju svih zakonskih uvjeta za osnivanje Hrvatskoga muzeja medicine i farmacije HAZU, koje je uslijedilo 7. srpnja 2014., osnovan je napokon i formalno Hrvatski muzej medicine i farmacije. U ožujku 2015. zaposlena je viša kustosica Silvija Brkić Midžić na radno mjesto upraviteljice Hrvatskoga muzeja medicine i farmacije, a za voditelja Muzeja imenovan je akademik Marko Pećina, tajnik Razreda za medicinske znanosti HAZU. Prema Zakonu o muzejima iste godine je imenovan i Muzejski odbor (sada Muzejsko vijeće) u sastavu: akademik Marko Pećina, voditelj Muzeja, akademik Vjekoslav Jerolimov, akademik Slobodan Vukičević, prof. dr. sc. Nikola Kujundžić, prof. dr. sc. Stella Fatović-Ferenčić, upraviteljica Odsjeka za povijest medicinskih znanosti HAZU, Marina Štancl, dipl. iur., tajnik HAZU, Silvija Brkić Midžić, prof., upraviteljica Muzeja. Hrvatski muzej medicine i farmacije zamišljen je kao ustanova u kojoj bi se kontinuirano upoznavala javnost s poviješću razvoja medicinskih znanosti, otkrićima iz toga područja i njihovom primjenom. Ovaj tip muzeja pruža mogućnost

pregledne komparacije dosega hrvatske medicine s dosezima medicinskih znanosti srodnih zemalja te uključivanje Hrvatske u svjetsku mapu muzeja medicine i farmacije.

Hrvatski muzej medicine i farmacije počeo je s radom 2. ožujka 2015. godine. Misija i vizija Hrvatskoga muzeja medicine i farmacije sukladna je s misijom i vizijom Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, njezina Razreda za medicinske znanosti i Odsjeka za povijest medicinskih znanosti, što znači da je temeljna zadaća Muzeja doprinos izgradnji društva znanosti i znanja. Društvene skupine kojima se Muzej obraća su profesionalci u medicinskim znanostima, djelatnostima, ustanovama, društvima i obrazovnom sustavu; učenici i studenti medicine, farmacije i stomatologije; pacijenti, i u najširem smislu korisnici usluga medicinskih djelatnosti te sva ostala populacija, osobito školska. Jednako tako, Muzej treba pridonijeti kulturnom turizmu i cjeloživotnom učenju. Svrha postojanja i ciljevi djelovanja Muzeja jesu sljedeći: prikupljanje, zaštita, obrada i prezentiranje medicinske i farmaceutske baštine; promicanje medicinskoga strukovnoga i znanstvenoga identiteta Hrvatske kao segmenta kulturne baštine; promicanje poznavanja i razumijevanja ljudskoga tijela, bolesti i liječenja kroz povijest te utjecaja ovih spoznaja na općenito shvaćanje čovjeka, njegove tjelesnosti i psihe; povećanje interesa i razine obaviještenosti javnosti o biomedicinskim znanostima; dokumentiranje važnih događaja, osoba i ustanova hrvatske medicine u europskom i svjetskom kontekstu, na osnovi materijalne i nematerijalne baštine, a u suradnji s hrvatskim medicinskim i farmaceutskim ustanovama i tvrtkama; dokumentiranje etičkih, znanstvenih, tehničkih, političkih, pravnih, ekonomskih, socijalnih, psiholoških, pedagoških, lingvističkih i drugih aspekata medicine u hrvatskom društvu; stvaranje poticajnoga okruženja i nadahnuća za buduće liječnike, farmaceute i znanstvenike. Temeljni fundus Muzeja čini zbirka Odsjeka za povijest medicinskih znanosti, a stalni postav bit će uređen u prostoru površine oko 300 m² u prizemlju Akademijine zgrade u Gundulićevoj 24 u Zagrebu. Izrađen je muzeološki plan: najprije se mora izraditi muzeološka koncepcija u kojoj se uvodno iznosi historijat postanka Muzeja te se definira njegovo poslanje, sadržaji s obveznim stalnim postavom i prostorni raspored. Potom se priprema dokumentacija za projektni zadatak i raspisuje se natječaj za arhitektonski projekt adaptacije prostora za Muzej. Muzeološka koncepcija šalje se stručnim recenzentima, a prijedlog s recenzijama Hrvatskom muzejskom vijeću na odobrenje. Potom se projekt prijavljuje na natječaje za financiranje.

Strateški plan rada Muzeja za razdoblje od 2016. do 2020. godine sastoji se od četiriju faza: izrada idejnoga, glavnoga i izvedbenoga arhitektonskoga projekta adaptacije prostora za Muzej te izrada scenarija stalnoga postava (2016–17); prijava na natječaje za realizaciju projekta (tijekom 2017); radovi na adaptaciji prostora za Muzej i uređenju stalnoga postava (2018–19); otvaranje Muzeja za javnost, uspostavljanje suradnje s obrazovnim ustanovama i pokretanje edukativnih aktivnosti (2020).

Stalni postav Hrvatskoga muzeja medicine i farmacije istaknut će, među ostalim, ulogu i djelo Andrije Štampara, međutim, s obzirom na njegovu važnost i opseg djelovanja, zbog prostornoga ograničenja neće biti moguće predstavljanje cjelokupne Štamparove baštine. Naime koncepcija stalnoga postava Muzeja, uzimajući u obzir spomenute prostorne (ne)mogućnosti, planira prikazati sažet pregled razvoja medicine do osnutka Medicinskoga fakulteta u Zagrebu 1917. godine. Stoga će u okviru toga pregleda biti izložen samo onaj dio građe koji se odnosi na ranije razdoblje Štamparova djelovanja, tj. odabrana fotografska i arhivska građa vezana za javnozdravstvenu problematiku u prvim desetljećima XX. stoljeća. U dijelu prostora Muzeja koji je namijenjen za povremene izložbe prezentirat će se aktualne teme, kao i teme iz povijesti medicine i farmacije koje nisu obuhvaćene stalnim postavom. Također, jedna izložbena cjelina u stalnom postavu Muzeja (koja će se povremeno izmjenjivati) bit će posvećena istaknutim osobama iz povijesti hrvatske medicine i farmacije; i u taj oblik prezentacije bit će u jednom razdoblju uključen doprinos Andrije Štampara. Međutim, i pored opisanoga raspona mogućnosti u okviru budućega izložbenoga prostora Hrvatskoga muzeja medicine i farmacije, evidentno je da Muzej nema ni potencijal ni zadaću da predstavi cjelokupno djelo ovoga velikana hrvatske medicine na prikladan i sveobuhvatan način. Za ostvarenje te zadaće potrebno je osnovati memorijalni muzej Andrije Štampara koji bi ispunio sve preduvjete i kriterije muzejske struke. U Školi narodnoga zdravlja »Andrija Štampar« postoji memorijalna soba i dio fundusa vezan uz Štampara, no bez kustosa profesionalca koji bi se tom baštinom primjereno bavio. Velik dio truda u čuvanju i digitaliziranju toga naslijeđa za sada je još uvijek dio entuzijazma, amaterskoga i volonterskoga rada pojedinaca. Dijelove baštine vezane uz Andriju Štampara možemo naći i u drugim ustanovama te u privatnim arhivima, pa bi bilo nužno evidentirati sve kako bi se spriječio potencijalni gubitak ili devastacija. Očuvanje fundusa pretpostavka je prenošenja informacija budućim generacijama, stoga je bitno osigurati odgovarajuću opremu i materijale za dugotrajnu sigurnu pohranu. Za temeljito i korektno čuvanje sjećanja na Andriju Štampara Hrvatska treba ustanovu i educirano osoblje koje će se o dragocjenom fundusu brinuti i znalački ga prezentirati javnosti. Maloj zemlji kakva je naša globalizacija treba biti poticaj za naglašavanje onih vrijednosti po kojima se ističemo i koje nas čine prepoznatljivima, a muzej posvećen ovom velikanu trebao bi biti dio razvojne strategije. Ako ustanove javnoga pamćenja doživljavamo kao mjesta upravljanja vrijednosnim sustavima, onda je moralnu utemeljenost mudroga razvoja moguće naći u baštini. Pritom pozivanje na održivi razvoj nije ništa drugo nego pokušaj da načela korisne moralnosti (snošljivost, pravednost, suradnja i empatija) postanu opće opredjeljenje kao oblik dugoročnoga razvoja²¹.

²¹ Šola 2014, 45.

Muzej kao prostor dijaloga i održivoga razvoja

Uz već spomenutu potrebu za identifikacijom s pojedinim istaknutim ličnostima veže se i potreba za mjestom u kojem se nacionalna povijesna baština otjelovljuje. U ta mjesta upisano je kolektivno sjećanje, važno pri definiranju i stvaranju individualnoga i društvenoga identiteta. Sjećanje pritom ne čini samo postav muzeja, već interakcija postava s posjetiteljima. U Hrvatskoj već postoji i uspješno djeluje niz memorijalnih muzeja posvećenih istaknutim osobama s područja umjetnosti, književnosti, znanosti i sporta. Potreba muzeja Andrije Štampara ne svodi se na put u prošlost; njegova je uloga prije svega educirati i uvesti nove generacije u priču koju prenosi, osvježujući spoznaju o vrijednostima kojima je Štampar bio nositelj na našim prostorima.

Suvremeni muzej nije samo mjesto čuvanja i izlaganja baštine nego i mjesto susreta, edukacije i komunikacije. Kod projektiranja muzeja, osim izložbenih, uredskih, radnih prostorija i čuvaonice, važno je predvidjeti i prostor za održavanje simpozija, predavanja, radionica te raznovrsnih kulturnih događanja. Kada se pokrene suradnja s obrazovnim sustavom, stručnim i znanstvenim organizacijama, muzej Andrije Štampara redovito će posjećivati organizirane grupe iz zemlje i inozemstva. Posjećenost muzeja bit će povod i poticaj za osmišljavanje i razvoj kulturne, turističke i ugostiteljske ponude u lokalnoj sredini.

Tranzicijske zemlje moraju pokazati orijentaciju prema kulturi. Kultura posjeduje evokativnu i inspiracijsku snagu koja je razvojno upotrebljiva, posjeduje nataloženu mudrost u kojoj će svaki istraživač lako pronaći davne argumente za strategiju održivoga razvoja. Uništenje kulture i izmještanje tehnologije i ekonomije izvan njezina konteksta jesu, na dugi rok, odricanje od vlastitih šansi²². Šola primjerice navodi da se novac uložen u kulturu višestruko vraća, ističući kako su primjeri nekad zapuštenih gradova poput Glasgowa, Bilbaoa, Liverpoola ili Manchestera doživjeli svoj preporod upravo zahvaljujući kulturi i baštini.

Muzej koji bi čuvao i prezentirao baštinu Andrije Štampara zasigurno bi imao potencijal i snagu razvojnoga i samoodrživoga projekta te međunarodni interes. Pitanje je samo imamo li mi taj interes i prepoznamo li ga.

LITERATURA

Adamić, Lujo, 1934. *The Native's Return*. New York, Harper and Brothers.

Balen, Ivica, **Vukovac,** Stana (ur.), 2006. *Andrija Štampar, knj. I*. Slavonski Brod: Sveučilište J. J. Strossmayer, Opća bolnica »Dr. Josip Benčević« Slavonski Brod.

²² Šola 2014, 21.

- Balen**, Ivica, **Kovačić**, Luka (ur.), 2009. *Zbornik radova sa znanstvenih skupova Dani Andrije Štampara u Slavonskom Brodu*. Slavonski Brod: Opća bolnica »Dr. Josip Benčević« u Slavonskom Brodu i Škola narodnog zdravlja »Andrija Štampar«.
- Brkljačić**, Maja, **Prlenda**, Sandra (ur.), 2006. *Kultura pamćenja i historija*, 11–15. Zagreb: Golden marketing, Tehnička knjiga.
- Brown**, Theodore, **Fee**, Elisabeth, 2006. »Andrija Stampar: Charismatic Leader of Social Medicine and International Health«. *American Journal of Public Health*, 96.
- Budak**, Antun, 1997. 70 godina rada na promicanju zdravlja hrvatskog puka, Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Medicinski fakultet.
- Dugac**, Željko, 2005a. »New Public Health for a New State: Interwar Public Health in the Kingdom of Serbs, Croats, and Slovenes and the Rockefeller Foundation«. U: *Facing Illnesses in Troubled Times. Health in Europe in the Interwar Years* (ur. Iris Borowy i Wolf D. Gruner). Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Dugac**, Željko, 2005b. *Protiv bolesti i neznanja: Rockefellerova fondacija u međuratnoj Jugoslaviji*. Zagreb: Srednja Europa.
- Dugac**, Željko, 2005c. »Zbor liječnika, Andrija Štampar i javno zdravstvena politika u Kraljevini Srba Hrvata i Slovenaca – Kraljevini Jugoslaviji«. *Liječnički vjesnik*, 127.
- Dugac**, Željko, 2008. »Andrija Štampar (1888–1958): Resolute Fighter for Health and Social Justice«. U: *Of Medicine and Men, Biographies and Ideas in European Social Hygiene between the World Wars* (ur. Iris Borowy i Anne Hardy). Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Dugac**, Željko, **Pećina**, Marko, 2008. *Andrija Štampar – Dnevnik s putovanja 1931–1938*, Zagreb: HAZU, Škola narodnog zdravlja »Andrija Štampar« Medicinski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Srednja Europa.
- Dugac**, Željko, **Fatović-Ferenčić**, Stella i dr., 2008. »The care for health cannot be limited to one country or one town only, it must extend to the entire world: the role of Andrija Štampar in the building of the World Health Organization«. *Croatian Medical Journal*, 49 (12), 697–708.
- Dugački**, Vladimir, 2007. »Život i djelo M. D. Grmeka«. U: *Klio u medicinskoj praksi. Radovi posvećeni prof.dr.sc. Mirku Draženu Grmeku dopisnom članu Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti* (ur. M. Pećina S. Fatović-Ferenčić), 131–132. Zagreb: HAZU.
- Fatović-Ferenčić**, Stella, 2008. »Society as an Organism: Metaphor as Departure Point of Andrija Štampar's Health Ideology«. *Croatian Medical Journal*, 49.
- Fatović-Ferenčić**, Stella, **Kuhar**, Martin, 2012. »Zdravlje i/ili profit: metafora i/ili stvarnost«. U: *Bioetičke teme* (ur. G. Ivanišević, S. Fatović-Ferenčić), 463. Zagreb: Medicinska naklada.
- Fatović-Ferenčić**, Stella, 2017. »Znanstveni skupovi Dani Andrije Štampara u Slavonskome Brodu 2004–2016«. *Studia lexicographica*, 1(18), 7–10.
- Grmek**, Mirko Dražen, 1966. »Životni put Andrije Štampara, borca za unaprjeđenje narodnog zdravlja«. U: *U borbi za narodno zdravlje. Izabrani članci Andrije Štampara*, 13–49. Zagreb: Škola narodnog zdravlja »Andrija Štampar«.
- Hafstein**, Tr. Vladimar, 2013. »Pravo na kulturu: nematerijalna baština d.o.o., folklor, tradicijsko znanje«. U: *Proizvodnja baštine: kritičke studije o nematerijalnoj kulturi*, 37–64. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku.
- Hyde**, van Zile, 1958. »A Tribute to Andrija Stampar, 1888–1958«. *Am J Public Health*, 48.
- Kisić**, Dubravka, 2014. *Škola narodnog zdravlja »Andrija Štampar« 1926.–1939.: arhitektura i sanitarna tehnika u službi napretka*, 18–35. Zagreb: HAZU.
- Šola**, Tomislav, 2014. *Javno pamćenje i mogući projekti*. Zagreb: Zavod za informacijske studije, knjiga 24.
- Špoljar Vržina**, Sanja, 2008. »Neoliberalno zdravlje, globalna bolest i štamparovska medicina«. *Društvena istraživanja*, 17, 999–1021.

Vukovac, Stana, **Bitunjac**, Milan, **Aberle**, Neda, 2008. *Andrija Štampar: članci i rasprave 1919.–1958.*, knj. II., Slavonski Brod: Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku, Medicinski fakultet, Opća bolnica dr. Josip Benčević, Slavonski Brod, SN »Privlačica« Vinkovci.

ANDRIJA ŠTAMPAR AS THE INSTITUTION OF PUBLIC MEMORY AND THE BEGINNINGS OF THE MUSEALIZATION OF MEDICINE IN CROATIA

Stella Fatović-Ferenčić

The Division for the History of Medicinal Sciences of the Croatian Academy of Sciences and Arts, Zagreb

Silvija Brkić Midžić

Croatian Museum of Medicine and Pharmacy, Zagreb

ABSTRACT: Štampar's public-health interventions and social medical ideas resulted not only in enormous shifts on the regional level but were spread and accepted on the global level as well. Within the process of globalisation small countries are particularly endangered by potential loss of identity. Therefore Štampar should be seen as a key icon through which Croatia can build up its own profile and identity. The paper elaborates the need for founding the Andrija Štampar museum which would function as a referral centre for Štampar's body of work.

Keywords: *Andrija Štampar; Museum of Andrija Štampar; politics of memory; symbols of identity; identity*

Članak je dostupan pod licencijom Creative Commons: Imenovanje-Nekomercijalno (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>). Sadržaj smijete umnožavati, distribuirati, priopćavati javnosti i mijenjati ga, uz obvezno navođenje autorstva, te ga koristiti samo u nekomercijalne svrhe.